

**UNIVERSITATEA „DUNĂREA DE JOS” GALAȚI
FACULTATEA DE ISTORIE, FILOSOFIE ȘI TEOLOGIE**

**RECEPTAREA LUI ALEXANDRU CEL MARE ÎN
CULTURA RUSĂ A SECOLELOR XII-XVII**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

COORDONATOR:

PROF. UNIV. DR. IONEL CÂNDEA

DOCTORAND:

ALEXANDRU COSTANDACHI

GALAȚI

2011

CUPRINS

ABREVIERI.....	5
1. Lucrări.....	5
2. Periodice.....	6
3. Alte abrevieri.....	7
INTRODUCERE GENERALĂ.....	9
1. Alegerea subiectului.....	9
2. Originalitatea subiectului.....	11
3. Bilanțul istoriografic.....	12
4. Cadrul geografic și cronologic.....	15
5. Structură, problematică și obiective.....	18
6. Dificultăți și precizări metodologice.....	20

PARTEA I

ALEXANDRU DE LA ISTORIE LA LEGENDĂ

Introducere.....	23
CAPITOLUL I. Date privind istoria lui Alexandru cel Mare.....	25
1. Izvoarele istorice referitoare la Alexandru cel Mare.....	25
1.1. Izvoarele primare.....	26
1.2. Izvoarele secundare.....	31
2. Principalele tendințe în istoriografia referitoare la Alexandru.....	37
2.1. Tradiția favorabilă lui Alexandru.....	38
2.2. Tradiția critică în interpretarea faptelor și personalității lui Alexandru.....	45
3. Alexandru cel Mare – regele macedonenilor.....	48
CAPITOLUL II. Legenda Alexandru.....	55
1. Romanul lui Alexandru.....	55
1.1. Principalele tradiții.....	57
1.2. Sursele <i>Romanului lui Pseudo-Kallisthenes</i>	60
1.3. Principatele derivate ale romanului.....	61

2. Sursele legendei medievale despre Alexandru.....	66
Concluzii.....	68

PARTEA II

IMAGINEA LUI ALEXANDRU ÎN CULTURA RUSĂ

Introducere.....	70
CAPITOLUL III. Căile pătrunderii imaginii lui Alexandru în cultura rusă.....	75
1. Evoluția literaturii ruse vechi și valorile Antichității.....	75
2. <i>Romanul lui Alexandru</i> în spațiul cultural rus.....	81
3. <i>Alexandria</i> cronografică.....	82
3.1. Romanul bulgăresc și cronicile lui Ioan Malalas și Gheorghe Hamartolos.....	87
3.2. Specificul și conținutul romanului.....	89
3.3. Imaginea regelui macedonean în <i>Alexandria</i> bulgărească.....	94
4. Versiunea sârbească a romanului.....	96
4.1. Originile romanului sârbesc.....	97
4.2. Cea de-a doua influență a slavilor sudici.....	98
4.3. Principalele caracteristici și conținutul romanului.....	100
4.4. Manuscrisele rusești ale romanului sârbesc.....	104
4.5. <i>Alexandria</i> și activitatea compilativă a călugărului Efrosin.....	110
4.6. Imaginea lui Alexandru în romanul sârbesc.....	115
4.7. <i>Skazanie o Mamaevom Poboišče</i> – o regândire a <i>Alexandriei</i> sârbești în redacția rusească.....	117
4.8. Motive literare în versiunea rusească a romanului sârbesc.....	129
4.8.1. Motive literare universale în redacția rusească a <i>Alexandriei</i> sârbești.....	140
5. <i>Secretum Secretorum</i>	143
5.1. Istoriografie.....	143
5.2. <i>Tajnaja Tajnyh</i>	144
5.3. Influența <i>Tajnaja Tajnyh</i> asupra imaginii regelui macedonean în spațiul cultural rus.....	150

CAPITOLUL IV. <i>Alexandria</i> rusească. Analize tematice.....	151
1. <i>Alexandria</i> – carte de învățătură în Evul Mediu rusesc.....	151
2. <i>Alexandria</i> și modelul eroului ideal în Rusia medievală.....	159
3. Popoarele „necurate” Gog și Magog în <i>Alexandria</i> rusească.....	167
CAPITOLUL V. Imaginea lui Alexandru cel Mare în mentalul colectiv.....	175
1. Receptarea imaginii lui Alexandru drept simbol al protecției.....	175
2. Receptarea imaginii lui Alexandru drept simbol ideologic.....	180
3. Zeul ceresc și Alexandru Macedon.....	184
Concluzii.....	192
CONCLUZII FINALE.....	199
BIBLIOGRAFIE GENERALĂ.....	202
1. Izvoare.....	202
1.1. Izvoare narative.....	202
1.2. Izvoare lingvistice.....	204
2. Literatură de specialitate.....	206
2.1. Lucrări generale.....	206
2.2. Lucrări speciale.....	212
ANEXĂ.....	230

INTRODUCERE

Subiectul receptării lui Alexandru în cultura rusă reprezintă o mare provocare și aceasta pentru că, așa cum bine știm, cultura rusă se deosebește prin anumite particularități care îi conferă atât unicitate, cât și universalitate. Pe acest tărâm cultural personalitatea regelui macedonean capătă o conotație cu totul aparte. Mitul consacrat în Occident intră în contact cu cel încetățenit în Orient, astfel că imaginea pe care o capătă Alexandru în spațiul cultural rus medieval devine una sincretică, ce cunoaște o evoluție de la acceptiunea monarhului ideal păgân până la aceea de apărător fervent al creștinătății.

Provocarea devine cu atât mai mare cu cât constatăm că printre operele românești nu există vreun studiu care să aibă drept obiect receptarea pe care a avut-o Alexandru în cultura rusă. Mai mult, nici în Rusia nu există un studiu amplu pe marginea acestui subiect, însă cercetările recente scot la iveală un anumit interes pentru interpretarea imaginii regelui macedonean în acest areal cultural. În acest context devine interesantă clarificarea tabloului privind modul în care imaginea lui Alexandru pătrunde, se răspândește, evoluează și se consolidează în spațiul Rusiei medievale.

Receptarea lui Alexandru cel Mare în cultura rusă a secolelor XII-XVII presupune identificarea și analizarea tuturor mențiunilor referitoare la eroul nostru din sursele literare, creațiile artistice laice sau practicile populare, corelate cu mersul firesc al istoriei medievale a poporului rus și cu nevoile sau aspirațiile națiunii ruse în plină formare. Toate aceste elemente reliefează o imagine complexă, distinctă de aceea pe care ne-au lăsat-o puținele izvoare care s-au mai păstrat, însă cu adânci rădăcini în istoria și cultura poporului rus. Cercetarea noastră are ca moment de început prima jumătate a secolului al XII-lea, deoarece tocmai acum imaginea marelui conducător de oști macedonean pătrunde în spațiul tânărului stat rus prin intermediul *Romanului lui Alexandru* în versiunea sa bulgărească. Relațiile culturale și politice ale Rusiei Kievene cu statul bizantin în acest început de secol erau cât se poate de apropiate, astfel încât o bogată literatură, tranzitând spațiul bulgăresc, pătrundea în teritoriul Rusiei. Romanul se răspândește în zona Kievului și în centrele cu care acesta avea relații nemijlocite, cum ar fi Novgorod, Smolensk și zona nord-estică Rostovo-Suzdal.

Imaginea lui Alexandru evoluează și se consolidează în secolul al XV-lea o dată cu pătrunderea în Rusia a celei de-a doua versiuni cunoscute a *Romanului lui Alexandru* și anume *Alexandria* sârbească. La acest lucru a contribuit și apariția în secolul al XVI-lea în

cadrul spațiului cultural rus a operei care va da o altă interpretare imaginii lui Alexandru deja consacrate - *Secretum Secretorum*.

În secolul al XVII-lea imaginea tânărului rege macedonean se desăvârșește prin apariția și diversificarea creațiilor și practicilor populare. Manifestarea acestora în zone precum Novgorod, Smolensk sau Veliliki Ustiug în secolele XII-XVII demonstrează credința populației ruse în puterile supranaturale ale imaginii lui Alexandru pe tot teritoriul statului rus.

Unul din motivele care ne-a determinat să luăm spre analiză o perioadă atât de lungă de timp este numărul relativ mic al elementelor pe baza cărora se poate reconstitui imaginea lui Alexandru în spațiul cultural rus. Restrângerea dimensiunii temporale la veacurile de început sau de sfârșit ale Evului Mediu rusesc ne-ar fi determinat să facem referire la secolele următoare sau anterioare și aceasta, întrucât cele două romane cunoscute în Rusia sunt organic legate între ele, influențându-se reciproc, iar împrumuturile diferitelor episoade ale acestora în diverse povestiri militare rusești, și nu doar, provin din ambele scrieri. Modul în care este perceput eroul nostru în mentalul colectiv rus din secolele XII-XIV , dar și în secolele XV-XVII își are originea atât în cele două scrieri, cât și în *Tajnaja Tajnyh*, astfel încât restrângerea arealului temporal de analizat ne-ar priva de perceperea unui tablou integral al imaginii lui Alexandru cel Mare în Rusia.

Lucrarea este structurată în două părți. În prima dintre ele ne-am ocupat cu istoria lui Alexandru și apariția „legendei Alexandru”, astfel că în partea a doua ne-am îndreptat atenția asupra căilor pătrunderii imaginii regelui macedonean în spațiul cultural rus, asupra formelor în care s-a manifestat, precum și a transformării pe care a suferit-o aceasta pe parcursul celor cinci secole.

CAPITOLUL I

DATE PRIVIND ISTORIA LUI ALEXANDRU CEL MARE

Întrucât nu este o lucrare ce are drept obiect de studiu mărețele realizări ale neînfricatului rege macedonean, am considerat că o trecere în revistă a izvoarelor primare, cunoscute în măsură mai mică sau mai mare pe baza istoriilor postume ale lui Alexandru, cu rol de izvoare secundare în reconstituirea faptelor sale, este suficientă, dar și indispensabilă pentru tratarea unui subiect precum cel ales. Evenimentele esențiale ale domniei lui

Alexandru cel Mare, mai ales cele care au avut o contribuție decisivă la nașterea „legendei Alexandru” reprezintă zonele de interes ale acestui capitol.

Alexandru apare drept omul care întruchipează cu plinătate idealul grecesc al bunului, încântătorului și curajosului luptător, posesor al celei mai înalte gândiri umane. Conducător de oști neînvins, un înțelept om de stat, visând la unificarea tuturor popoarelor într-o singură familie, așa cum îl menționează bătrânul Plutarh, Alexandru joacă rolul unui erou cultural: el i-a deprins pe guricani cu căsătoria și cultivarea pământului, i-a convins pe arahosieni și sogdieni să-și hrănească părinții și să nu-i omoare spre sfârșitul vieții, iar pe ahemenizi – să-și respecte mamele și să nu se căsătorească cu ele. Adevărat apare și că posibilitățile lui Alexandru s-au manifestat uneori în forme mai puțin plăcute, că, impunându-și puterea, s-a isprăvit necruțător cu toți oponenții posibili, reali și imaginari, iar egalitatea și unitatea popoarelor impuse de el nu erau, în realitate, decât o egalitate a celor supuși, adunați la un loc, deasupra cărora domnea stăpânul suprem – zeul pământesc, fiul zeului. Această latură a activității regelui macedonean nu putea, de asemenea, scăpa de sub atenta observație a contemporanilor și urmașilor.

Astfel, analizând istoriografia modernă referitoare la Alexandru, observăm că imaginea marelui cuceritor macedonean nu ne apare ca fiind uniformă, aceasta variind în dependență de momentul apariției, dar, mai ales, în funcție de factorii politici, economici și sociali care au modelat mentalitatea și concepțiile celor care au dorit să lase posterității o impresie asupra celei mai strălucite personalități antice. Imaginea lui Alexandru este încadrată între aceea a unui general și strateg ideal, a unui lider politic care a reușit să unească două lumi diferite, încheind o epocă și începând alta, aceea a unui erou ideal înzestrat cu cele mai nobile calități și capabil de cele mai nobile fapte și aceea a unui lider politic și militar care, folosindu-se de armata bine organizată, moștenită de la tatăl său, a încercat să-și materializeze ambițiile, neglijând cultura și tradițiile autohtone, aceea a unui cuceritor și jefuitor nemilos care a adoptat tradiția persană pentru a spori influența greacă în Asia. Și este firesc să fie așa atunci când în atenția noastră intră una din cele mai dificile personalități ale istoriei care a reușit să dea peste cap toate valorile care au caracterizat acea epocă.

CAPITOLUL II

LEGENDA ALEXANDRU

În acest capitol ne-am îndreptat atenția asupra *Romanului lui Alexandru*, în special asupra contextului istoric și geografic în care a apărut, cu prezentarea polemicilor istoriografice privind momentul și locul apariției romanului. În continuare am adus la cunoștință principalele tradiții, analizând versiunile occidentale și orientale ale romanului, fiind acordată o atenție sporită acelor recenzii care au stat la baza versiunilor care au pătruns în spațiul cultural rus.

Viața ieșită din comun a lui Alexandru a constituit motivul pentru transformarea acestuia în mit. Legendele despre viața și campaniile neînfricatului erou au apărut încă din Antichitate, fiind perpetuate până în zilele noastre de către activitatea culturală a Evului Mediu. El devine, într-un interval de timp foarte scurt, protagonistul diferitelor tradiții populare, care au stat, în cele din urmă, la baza poemelor și romanelor despre Alexandru Macedon, răspândite pe larg atât în Orient, cât și în Occident. Chiar dacă acestea se îndepărtează mult de adevărul istoric, ele ne vorbesc despre dimensiunile personalității acestui om, cu adevărat, neobișnuit.

După trecerea lui Alexandru în neființă, între secolele III î. Hr. și III d.Hr avea să apară *Romanul lui Alexandru*, o lucrare cu caracter literar, bazată, și tratată ca atare, pe visurile și năzuințele lui Alexandru ce depășeau, de-a dreptul, condiția umană. Opera a cunoscut mai multe transcrieri, răspândindu-se în toată lumea antică, constituind baza unui corp de literatură despre Alexandru produs în Grecia și care a pătruns în spațiile culturale arab și persan, în Grecia medievală și modernă și, prin intermediul traducerilor latine, a intrat în cadrul romanelor est-europene.

Romanul a cunoscut o răspândire aproape inexplicabil de largă, din Islanda până în Malaiezia și din Spania până în Mongolia. Textul original al operei nu s-a păstrat, iar potrivit opiniei filologilor acesta a suportat mai multe prelucrări, recenzii sau redacții, care pot fi reduse la patru grupe distincte, cunoscute în istoriografie sub literele grecești α , β , γ și δ .

Explorarea versiunilor romanului, atât cât este cu putință, scoate în evidență dimensiunea legendară a eroului nostru. Alexandru intră în sfera divinității, având atât năzuințe, cât și realizări pe măsură. El apare ca un luptător redutabil, pășind dincolo de limitele acestei lumi, pentru a o apăra de toate amenințările ce vin din afară. El este filosoful care pune la îndoială valorile vieții precum un cuceritor aflat față în față cu moartea. Evul

Mediu îl întâmpină ca pe un monstru luptător, dar și moralist, prevestitor al sfârșitului, devenind călător în Paradis, un adevărat cavaler al lui Dumnezeu, identificat câteodată chiar cu Hristos. Tradiția greacă modernă vede în el regele universal care aduce pacea mondială. Împărații bizantini l-au acceptat drept model, perșii l-au perceput ca pe un rege ideal și un tânăr erou, iar popoarele din zona Balcanilor au făcut din el un erou național. Aceste caracteristici pe care le întrunește eroul nostru de-a lungul Evului Mediu se reflectă și în receptarea romanului în sine: mai întâi povestirea este supusă istorismului, însă istoria este analizată acum din punct de vedere religios și moral; apoi, în perioada secolelor XII-XIII, aspectul aventurist ia amploare, astfel încât Alexandria se apropie de romanul cavaleresc, iar în secolele XIV-XVI povestirile despre Alexandru intră în cadrul literaturilor naționale. Acest itinerar nu a fost întâmplător și nici nu a avut un caracter local sau regional, fiind același în tot arealul de răspândire a legendei Alexandrine.

CAPITOLUL III

CĂILE PĂTRUNDERII IMAGINII LUI ALEXANDRU ÎN CULTURA RUSĂ

În capitolul al III-lea, am insistat asupra evoluției literaturii ruse vechi în raport cu valorile Antichității, după care am procedat la prezentarea și analizarea ambelor redacții ale *Romanului lui Alexandru* ajunse în Rusia medievală, cu un accent pregnant asupra versiunii sârbești, mult mai populară în comparație cu predecesoarea sa. Referințele la căile pătrunderii imaginii lui Alexandru în cultura rusă presupun și analizarea *Secretum Secretorum*, operă foarte importantă pentru definirea imaginii eroului nostru în cultura rusă.

Imaginea lui Alexandru cel Mare, atât de cunoscută în întregul Ev Mediu, pătrunde și în Vechea Rusie. Acest lucru s-a datorat relațiilor culturale pe care tânărul stat le-a cultivat în secolele al X-lea – al XV-lea cu Imperiul Bizantin, dar mai cu seamă, cu slavii sudici. Elementele de bază ale acestor relații au fost adoptarea creștinismului, pe filieră bizantină, și a alfabetului chirilic. În ciuda lipsei culturii antice clasice în spațiul cultural rus, datorată atitudinii Bisericii răsăritene față de limbile vernaculare în care era ținută sfânta liturghie, în general, dar și cunoștințelor precare de limbă greacă din spațiul rus, în special, Rusia medievală ajunge totuși să cunoască valorile Antichității greco-romane. Activitatea de traducere a cronicilor și cosmografiilor bizantine, desfășurată de slavii sudici, a constituit

elementul cheie care a stat la baza acumulării operelor bizantine în spațiul cultural rus. Pe această filieră, a slavilor din sud, pătrunde în Rusia medievală și imaginea marelui rege macedonean prin intermediul *Romanului lui Alexandru*.

Aceasta însă nu a fost singura cale prin care figura lui Alexandru cel Mare ajunge să fie cunoscută omului medieval rus. La sfârșitul secolului al XV-lea sau începutul secolului al XVI-lea, datorită fie activităților culturale ale cercurilor umaniste din nord-vestul Rusiei, fie sectei iudaizantilor din Novgorod, în Rusia ajunge *Secretum Secretorum*. Opera aduce în atenție elemente noi ale figurii lui Alexandru, contribuind la întregirea și consolidarea imaginii deja formate a eroului nostru în spațiul cultural rus.

Romanul lui Alexandru, intrat în literatura rusă între sfârșitul secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea, s-a bucurat de o apreciere favorabilă din partea cititorilor ruși. Acest lucru se datorează, probabil, pe de-o parte, faptului că obiectul operei l-a reprezentat tocmai Alexandru cel Mare, iar, pe de altă parte, faptului că romanul era încadrat în rândul operelor istorice și, mai ales, în categoria operelor traduse care stârneau interesul cititorilor ruși, în deosebi a celor din societatea înaltă.

Înțelegem ca o creație istorică, *Alexandria* bulgărească a intrat în componența cronografelor, fiind cunoscută și astăzi ca o parte componentă a acestora. Caracterul istoric al acesteia a fost afectat, într-o oarecare măsură, de activitatea compilativă a cărturarilor ruși care au modelat opera conform gustului schimbător al cititorilor, dar și datorită adăugirilor fiecărui copist în parte. Acesta este și motivul pentru care nu se cunoaște numele autorului operei, lucru specific, de altfel, scrierilor Evului Mediu timpuriu și dezvoltat.

În secolul al XV-lea, *Alexandria* bulgărească este pusă în umbră de *Alexandria* sârbească, intrată în literatura rusă pe valorile celei de-a doua influențe a slavilor din sud și care devine mult mai populară datorită multitudinii de aforisme care o apropiau de cele mai îndrăgite opere rusești, dar și datorită asimilării de către aceasta a valorilor moral-creștine. Importanța acesteia din urmă, pentru literatura rusă, stă în faptul că a reprezentat primul model al romanului cavaleresc medieval din spațiul cultural rus, răspunzând noilor interese politice și literare ale Rusiei, pe de-o parte, iar, pe de altă parte, în aceea că a reușit, mai bine decât predecesoarea ei, să scoată în evidență condiția omului în această lume, evident, în modul în care ea era înțeleasă în cadrul păturilor de elită ale societății rusești din secolele al XV-lea – al XVI-lea.

Secretum Secretorum, intrată în literatura rusă la sfârșitul secolului al XV-lea sau începutul secolului al XVI-lea, are la origine versiunea iudaică scurtă a lui Judah ben Solomon Harizi, realizată, probabil, în secolele al XII-lea – al XIII-lea. Prezența și traducerea

operei în spațiul cultural rus se datorează fie sectei iudaizanților din regiunea Novgorod, fie cercurilor umaniste din nord-vestul Rusiei medievale. *Tajnaja Tajnyh* s-a răspândit și a circulat în Rusia în mai multe copii, opera cunoscând interpolări din alte opere mai mult sau mai puțin consacrate deja în literatura rusă sau fiind asociată cu unele texte care aveau legătură cu Alexandru sau Aristotel.

Interesantă este prezența în cadrul unor copii ale *Tajnaja Tajnyh* a acelui „tabel destinat ghicitului”, lucru care a dus la respingerea operei de către Biserica rusă și adăugarea unei dimensiuni păgâne imaginii lui Alexandru deja creștinată la începutul secolului al XVI-lea în spațiul cultural rus.

Deși respinsă de Biserică, opera s-a bucurat de o înaltă apreciere, existând suficiente motive pentru a crede că aceasta a fost tradusă în scop politic și influențând, se pare, în același timp, gândirea politică a celor mai puternice figuri din cercurile conducătoare rusești din secolele al XVI-lea – al XVII-lea.

CAPITOLUL IV

ALEXANDRIA RUSEASCĂ. ANALIZE TEMATICE

Acest capitol l-am dedicat analizei tematice a redacțiilor rusești ale *Romanului lui Alexandru*, axându-ne pe rolul operei drept carte de învățătură în Evul Mediu rusec, pe imaginea eroului ideal din Rusia medievală, raportată la cele două *Alexandrii*, și pe o temă mai sensibilă în Evul Mediu, cum ar fi rolul lui Alexandru în roman în raport cu popoarele necurate.

Versiunile rusești ale *Romanului lui Alexandru* ne încântă prin diversitatea tematică adusă în atenție, oferindu-ne, în același timp, un tablou general al nivelului cultural propriu societății ruse medievale. *Alexandriile* rusești reflectă într-un mod cât se poate de fidel etapele dezvoltării culturii ruse, în fazele ei incipiente, întregul amalgam de subiecte conținute venind să confirme împrumuturile culturale bizantine, orientale, dar și occidentale. Rapiditatea cu care opera se răspândește și diversifică în toate colțurile cnezatelor rusești poate fi explicată tocmai pe seama paletei largi de teme laice prezentate, reușindu-se, astfel, transcenderea barierelor bisericesti în care era încadrată cultura medievală europeană, în ansamblul ei, iar cea rusă în mod special. Constatăm, prin urmare, că spațiul cultural rus nu

face excepție în privința popularității *Romanului lui Pseudo-Kalisthenes*, fapt care vine să confirme încă o dată perenitatea legendei alexandrine de-a lungul întregului Ev Mediu.

Atenta analiză a informațiilor puse la dispoziție de redacțiile rusești ale *Romanului lui Alexandru* ne îndreaptă spre constatarea valorii inestimabile a operei drept una din cele mai veritabile surse ale cunoașterii în Rusia Medievală. În ciuda multor inexactități de ordin etnologic, toponimic sau antroponimic, cauzate de numeroasele prelucrări la care a fost supus, romanul rămâne una dintre puținele opere care oferă o abordare aproape exhaustivă a lumii antice. Cunoștințele de ordin istoric se împletesc cu cele de ordin geografic, oferind o încadrare spațio-temporală concretă a Antichității, iar sfera mitului are menirea să întregească acest peisaj cu elemente noi, atractive, fapt care a făcut din roman una din cele mai citite și răspândite opere din cadrul literaturii ruse vechi. Numărul mare de împrumuturi, directe sau indirecte, de teme, scene sau episoade reale din roman regăsite în cadrul celor mai diverse opere, atât autohtone cât și traduse, vine să confirme popularitatea de care se bucura *Romanul lui Alexandru* în Rusia Medievală, iar noi nu putem decât să confirmăm utilitatea operei drept o mică enciclopedie a poporului rus în Evul Mediu.

Alexandria scoate la iveală o reală corespondență între imaginea regelui macedonean, așa cum se prefigurează aceasta în cadrul *Romanului lui Alexandru*, în ambele versiuni și imaginea cneazului rus, prezentată, în elementele ei esențiale, de către Dmitri Lihaciov. Diferitele episoade din povestirile eroice cele mai îndrăgite din Rusia medievală fac dovada unor paralelisme incontestabile cu scenele de luptă din *Romanul lui Alexandru*. Apariția ulterioară a acestor opere demonstrează influența, directă sau indirectă, a legendei alexandrine în conturarea imaginii eroice a cnejilor ruși. Mai mult chiar, forma în care tânărul rege macedonean se reflecta în conștiința societății medievale ruse a reprezentat un suport pentru idealizarea și măreția figurilor istorice consacrate din istoria medievală a Rusiei.

Imaginea idealizată a eroului din spațiul cultural rus este sprijinită și de paralela dintre numele conducătorului de oști macedonean și cel al eroului de pe Neva. Popularitatea numelui Alexandru printre luptătorii ruși vine să confirme acest lucru, iar prezența acestui nume printre cele utilizate de Biserica rusă în botezarea copiilor face trimitere, din câte se pare, nu numai la diferiții sfinți ai calendarului creștin ortodox care poartă acest nume, dar și la faima cuceritorului macedonean binecunoscut în această epocă.

Răspândirea *Romanului lui Alexandru* în spațiul cultural rus, dar și prezența imaginii plastice a eroului nostru în lăcașele de cult ale unor personaje istorice marcante din Rusia medievală denotă, totodată, importanța ideologică a imaginii lui Alexandru pentru consolidarea puterii politice a noilor centre militare și culturale din Rusia Evului Mediu.

În ceea ce privește tema destinului acestei lumi, de care sunt legate popoarele Gog și Magog, trebuie să spunem că acestea, așa cum sunt prezentate ele în ambele redacții ale *Romanului lui Alexandru*, corespund, în cea mai mare parte, ipostazelor în care acestea apar în cadrul tradițiilor islamică, iudaică sau creștină. Elementele de geografie mitologică care derivă din roman, dar pe care le scot în evidență și tradițiile care se raportează la legenda închiderii de către Alexandru a popoarelor Gog și Magog, fac trimitere, în general, la zona caucaziană, fapt care poate menține vie opinia identificării acestor popoare cu strămoșii rușilor.

Elementul nou pe care această legendă îl imprimă imaginii lui Alexandru cel Mare în cadrul spațiului cultural rus este cel apotropaic, fapt care servește la consolidarea rolului pe care îl are Alexandru în ipostaza de apărător al creștinismului.

Pe de altă parte, trebuie spus că popoarele Gog și Magog din *Romanul lui Alexandru* întrunesc cele două caracteristici de bază - latura barbară și funcția eshatologică. Din momentul apariției, în secolul al IV-lea, legenda lui Alexandru și a popoarelor închise a servit nu doar pentru a identifica diferiți dușmani istorici, dar a dat și speranța unui eventual triumf al civilizației creștine asupra forțelor păgâne. Conținutul eshatologic al legendei a satisfăcut curiozitatea Europei civilizate în privința popoarelor uimitoare și înfricoșătoare, asigurând omul medieval că ele ocupă locul lor în planul creștin al mântuirii.

CAPITOLUL V

IMAGINEA LUI ALEXANDRU CEL MARE ÎN MENTALUL COLECTIV

Un capitol care atâră la fel de greu, ca și cel precedent, în nuanțarea receptării pe care a avut-o Alexandru în Rusia secolelor XII-XVII este și acest al cincilea, de altfel și ultimul din lucrarea noastră. Obiectul de studiu al acestui capitol îl reprezintă analiza elementelor folclorice și a celor de artă decorativă laică și religioasă în care apare Alexandru cel Mare, aspect care determină, într-o măsură importantă, diversificarea imaginii marelui cuceritor macedonean, dar contribuind și la desăvârșirea tabloului receptării eroului nostru în spațiul cultural rus. Astfel, existența descântecelor, picturilor și medalioanelor avându-l în centru pe Alexandru sau menționarea eroului nostru în cărțile medicinale ale vremii, precum și așezarea lui Alexandru alături de cele mai prolifiche personaje creștine rusești au contribuit la

prefigurarea unei imagini complexe, sincretice a regelui macedonean cu anumite conotații mistice.

Imaginea lui Alexandru cel Mare întrunește toate condițiile pentru receptarea ei drept simbol protector în Rusia medievală. Întrebarea firească care apare este în ce consta necesitatea receptării lui Alexandru ca taumaturg și făcător de minuni în împrejurările în care creștinismul avea deja în secolul al XVII-lea figuri consacrate în acest sens, precum Sfântul Nicolae Făcătorul de Minuni sau Sfântul Gheorhe? Probabil, răspunsul trebuie căutat în evenimentele istorice care s-au derulat în secolul al XVII-lea, atunci când înfloarește cultura populară și apare necesitatea unor imagini protectoare care să aibă un caracter utilitar. Una din ele a fost găsită în imaginea regelui păgân de care tradiția populară lega asocieri pozitive, precum cele ale sănătății, puterii și protecției divine.

Reprezentările artistice, avându-l protagonist pe Alexandru, din hramurile rusești și nu numai, fac dovada receptării lui drept simbol ideologic. Hramul de la Bogoliubov ne apare ca fiind o vie reflectare a artei ruse vechi, pe atât de originală, pe cât se putea în condițiile din Evul Mediu. Ar fi mai mult decât straniu să insistăm asupra faptului că meșterii, invitați în partea Vladimiro-Suzdală a Rusiei, de către Andrei Bogoliubski, au adus cu ei o cultură artistică cu totul nouă și necunoscută, poate chiar neînțeleasă de însuși cneazul Andrei. Așa cum s-a constatat, fiecare etapă a construcției și a decorării sculpturale de la Bogoliubov avea la bază dorința conștientă de a imita tipul construcțiilor dedicate Sfintei Marii și răspândite în întreaga Europă începând cu secolul al V-lea. Această tradiție a servit la consolidarea autorității statale locale, care avea nevoie de o bază ideologică sau, mai precis, religioasă pentru îndeplinirea acestui obiectiv. Uspenski Sobor se înscrie, și el, în cadrul acestei tradiții.

Apariția aceleiași imagini a lui Alexandru cel Mare în lăcașul de cult al lui Vsevolod al III-lea vine să confirme și continue eforturile clasei conducătoare ruse pentru consolidarea puterii politice a Vladimirului, care i-a urmat Kievului drept unul din cele mai importante centre politice, militare și culturale în rândul cnezatelor rusești.

Pe de altă parte, pictura regelui macedonean în interiorul palatului Kolomenski, asimilată sistemului valoric propriu autocrației țariste din secolul al XVII-lea poate fi interpretată și ca reflectând, într-o măsură importantă, tendința, înrădăcinată de mai bine de un secol în cadrul propagandei imperiale ruse, de legitimare a moștenirii politice, culturale și religioase a Bizanțului, idee care s-a concretizat în teoria cunoscută drept „Moscova – cea de-a treia Romă”.

CONCLUZII FINALE

Având în vedere diversele izvoare disponibile cercetării noastre, trebuie să spunem că receptarea pe care a avut-o Alexandru cel Mare în secolele XII-XVII în cultura rusă a fost una pozitivă, ea construindu-se pe fundalul unei imagini complexe, care a evoluat, cu anumite oscilații, de la aceea unui lider militar, politic și religios la aceea regelui taumaturg, cu puteri mistice și apotropaice.

Valențele pozitive ale receptării lui Alexandru în cultura rusă în perioada Evului Mediu rusec se clădesc, în cea mai mare măsură, pe imaginea transmisă de cele două redacții ale *Romanului lui Alexandru* pătrunse în spațiul cultural rus. Cel care a cucerit cu sabia în mână întreaga lume cunoscută nu putea fi receptat, într-o epocă în care Imperiul Mongol controla aproape întreaga Asie și o parte din Europa, decât ca un rege ideal. Alexandru nu putea fi receptat altfel într-o perioadă în care lupta pentru supremație în cadrul principatelor rusești, disputată între Kiev, Vladimir, Novgorod și Moscova, și-a lăsat amprenta asupra lipsei unității politice, chiar și a unității religioase, la început, din moment ce regele macedonean, ajungând stăpân peste toate popoarele, a îndemnat la unitate și toleranță, dând dovadă de cele mai înalte virtuți umane. Tradiția literară rusească aduce dovezi incontestabile, convingându-ne că aceste calități, combinate cu vitejia marelui cuceritor macedonean, au condus la emulație din partea unor importanți cneji din istoria medievală a Rusiei, precum Dmitri Donskoi sau Aleksandr Nevski.

Imaginea lui Alexandru nu putea fi alta, întrucât el a eliberat lumea de popoarele necurate, venite dinspre răsărit, iar invazia tătarilor pe pământurile rusești a reeditat acele momente tulburi pomenite în roman, reușind să trezească în sufletul poporului rus un sentiment de nesiguranță și angoasă, prin identificarea invadatorilor cu Gog și Magog, creându-se, totodată, un sentiment prin care poporul era, parcă, în așteptarea salvatorului.

Nota pozitivă a receptării, dată de roman, se datorează, într-o măsură importantă, caracterului creștin al imaginii eroului nostru, adus de *Alexandria* sârbească. Alexandru închide popoarele sălbatice în spatele munților tocmai pentru a proteja creștinătatea de ingerința acestora. Astfel constatăm receptarea lui Alexandru drept unul din simbolurile protectoare ale poporului rus, imaginea lui fiind prezentă de la diademe și gulere până la decorarea casetelor pentru păstrarea bijuteriilor.

Despre o receptare pozitivă a lui Alexandru nu am fi putut discuta, dacă imaginea sa nu ar fi fost utilizată drept unul din simbolurile ideologice în evoluția politică a cnezatelor rusești și în revendicarea moștenirii politice și religioase ale Imperiului Bizantin.

Într-o epocă în care cuvântul Bisericii era literă de lege, imaginii lui Alexandru îi sunt atribuite calități ale sfinților Bisericii Ruse. Regele macedonean apare reprezentat pe pereții catedralelor din Vladimir, apare chiar și pe haina mitropolitului Moscovei. Cu toate acestea, până în secolul al XVII-lea nu întâlnim nici o mențiune, nu avem nici un argument pentru a-l plasa pe Alexandru în rândul sfinților Bisericii Ruse. Regele macedonean apare reprezentat în catedralele rusești, însă nu este venerat ca sfânt. El apare în aceste imagine riducându-se la cer, însă înălțarea sa nu este una spirituală, ca o chemare a divinității. Legenda alexandrină, sursa scenei din catedralele vladimiriene, ne relatează acest moment ca pe o ambiție personală a regelui macedonean, drept străduința unui muritor de a accede la cele cerești.

Bucurându-se de admirație din partea cititorilor, chiar și din partea elitelor politice, numele său nu reușește, cu excepția cazului lui Aleksandr Nevski și a lui Aleksandr Mihailovici, Marele Cneaz al Tverului (1326-1327; 1338-1339) și al Vladimirului (1326-1327), să-și facă loc printre cele proprii familiilor conducătoare ale cnezatelor rusești. Nici în onomastica imperială rusească de până la 1801 nu întâlnim nici un nume Alexandru. Moștenirea bizantină a religiei din Rusia își lasă, astfel, amprenta asupra tradiției imperiale rusești.

Aceste două aspecte ne indică într-un mod cât se poate de clar faptul că Alexandru cel Mare, în ciuda multiplelor tangențe pe care imaginea sa le-a avut cu Biserica Rusă, a fost receptat drept un rege păgân. Nu în zadar primul roman despre viața și faptele lui Alexandru care ajunge în Rusia medievală – așa-numita *Alexandrie* bulgărească – s-a păstrat doar în cronografele rusești, având o evoluție izolată de cărțile bisericești. *Alexandria* sârbească, prezentă deja la începutul secolului al XV-lea în spațiul cultural rus, nu a reușit să înlăture reminiscențele păgâne ale predecesoarei sale, astfel încât, la începutul secolului al XVI-lea *Tajnaja Tajnyh* ne oferă imaginea unui rege aflat în strânsă legătură cu practica ghicitului.

În prezentarea evoluției pe care a avut-o imaginea lui Alexandru cel Mare în cultura rusă între secolele XII-XVII, trebuie să spunem că aceasta nu a cunoscut un curs bine definit. Caracterul păgân al acesteia a alternat cu cel creștin, oferind o conotație aparte imaginii eroului nostru. Astfel, între secolele XII-XIV Alexandru este perceput în mentalul colectiv rus drept rege ideal, curajos luptător și protector al oamenilor. Obiectele de artă decorativă din această perioadă întăresc aceste afirmații, iar dacă luăm în considerare argumentele aduse de cercetările lui Rîbakov, atunci trebuie să spunem că elementul păgân a avut un rol

important în cadrul acestei imagini, prin adăugarea particularității apotropaice acestei imagini. Caracterul protector-apotropaic al imaginii lui Alexandru se păstrează pe toată perioada aleasă spre analiză, însă în secolele XV-XVI, intervine elementul creștin, iar Alexandru se transformă brusc în protectorul creștinătății față de necurat. Însușirea de taumaturg care se adaugă imaginii sale în secolul al XVII-lea este cumva pusă în relație cu creștinismul, însă aceasta denotă rădăcini clare în trecutul păgân.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. IZVOARE

1.1. Izvoare narative

Aleksandrija. Roman ob Aleksandre Makedonskom po ruskoj rukopisi XV veka, ed. I.S.

Lurie, O.V. Tvorogov, Moscova – Sankt-Petersburg, 1965.

Appian, *Războaiele civile*, București, 1957.

Devghenievo dejanie, ed. M.N. Speranski, Petrograd, 1922.

Digenis Akrit, ed. A.I. Sirkina, Moscova, 1960.

Diodor din Sicilia, *Library of History*, Loeb Classical Library, traducere de B. Welles, Vol. VIII, Cărțile 16.66-17, 1963.

Flavius Josephus, *Antichități Iudaice*, traducere de I. Acsan, Vol.I, Cartea I, București, 1999.
Hronika Ioanna Malaly v slavjanskom perevode: Reprintnoe izdanie materialov V.M. Istrina, ed. M. Cernîșeva, Moscova, 1994.

Istrin, V.M., *Aleksandrija ruskih hronografov*, Moscova, 1893.

Istrin, V.M., *Hronika Gheorghija Amartola v drevnem slovjanskom perevode*, Sankt-Petersburg, 1922.

Istrin, V.M., *Otkrovenie Mefodija Patarskogo i apokrificheskie videnija Daniila v vizantijskoj i slavjano-ruskoj literaturah*, Moscova, 1897.

Jegalova, S.K., *Russkaja narodnaja živopis'*, Moscova, 1975.

Plutarh, *Vieți paralele*, traducere de N.I. Barbu, Vol. III, București, 1960.

Postnikov, V.V., *Obraz Aleksandra Makedonskogo v ruskoj material'noj kul'ture în Vestnik Dal'nevostočnoj Otdelenii Rosijskoj Akademii Nauk*, Nr. 3, 2006, p.141-146.

Poučenje Vladimira Monomaha în Povesti i skazanija Drevnej Rusi. Pamjatniki literatury XI-XVII vekov v izbrannyh perevodah, ed. D.S. Lihaciov, Moscova-Sankt-Petersburg,

- Povesti o Kulikovskoj bitve*, editori M.N. Tihomirov, V.F. Rjiga, L.A. Dmitriev, Moscova, 1959.
- Rîbakov, B.A., *Jazyčestvo Drevnej Rusi*, Moscova, 1987.
- Skazanie o Mamaevom poboišče*, în *Pamyatniki Kulikovskogo cikla*, ed. B.A. Rîbakov, V.A. Kucikin, Sankt-Petersburg, 1998, p. 134-371.
- Vagner, G.K., *Skul'ptura Drevnej Rusi*, Moscova, 1969.
- Žitie Aleksandra Nevskogo*, traducere și comentarii de V.I. Ohotnikova în *Pamjatniki Literatury Drevnej Rusi XIII vek*, Moscova, 1981, p. 426-439.

1.2. Izvoare lingvistice

- Bolocan, Gh.; Voronțova, Tatiana; Șodolescu Silvestru, Elena, *Dicționar Rus-Român*, București, 1985.
- Ciorănescu, A., *Dicționar etimologic al limbii române*, București, 2001.
- Dali, V., *Tolkovyj slovar' živogo velokoruskago jazyka*, T. I-III, Sankt-Petersburg – Moscova, 1880.
- Miklošici, F.; Vostokov A.F.; Berednikov A.I.; Kocetov I.S., *Slovar' drevnjago slavjanskago jazyka*, redactor A.S. Suvorin, Sankt-Petersburg, 1899.
- Dicționarul explicativ al limbii române*, coord.: I. Coteanu, L. Seche, M. Seche, Ediția a II-a, București, 1996.
- Diacenko, G., *Polnyj cerkovnoslavjanskij slovar'*, Sankt-Petersburg, 1900.
- Dicționar rus-român*, fără autor, București, 1964.

2. LITERATURĂ DE SPECIALITATE

2.1. Lucrări generale

- Badian, E., *Alexander the Great 1948-67*, în *Classical World. Bibliography of Greek and Roman History*, New York-Londra, 1978, p. 37-57.
- Badian, E., *Alexander the Great and the Loneliness of Power* în *Studies in Greek and Roman History*, Oxford, 1964, p. 192-205.
- Badian, E., *Alexandre le Grand: image et réalité* în *Entretiens sur l'Antiquité Classique*, Nr. 22, 1976, p. 25-32.

- Badian, E., *History from Square Brackets*, în *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Nr. 79, 1989, p. 59-70.
- Badian, E., *The Battle of Granicus: A new Look*, în *Ancient Macedonia*, Nr. 2, 1977, p. 271-293.
- Badian, E., *The Deification of Alexander the Great* în *Ancient Macedonian Studies in Honour of C. F. Edson*, ed. H.J., Dell, Thessaloniki, 1981, p. 27-53.
- Badian, E., *The lost histories of Alexander the Great*, în *Studies in Greek and Roman History*, ed. E. Badian, Oxford, 1964, p. 251-261.
- Barbu, N.I., *Studiu introductiv la Appian, Războaiele civile*, București, 1957.
- Beloch, K.J., *Griechische Geschichte*, Vol. III, Berlin-Leipzig, 1904.
- Borza, E.N., *Alexander's Communications* în *Ancient Macedonia*, Nr. 2, 1977.
- Borza, E.N., studiu introductiv la U. Wilcken, *Alexander the Great*, New York-Londra, 1967.
- Bosworth, A.B., *A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander I*, Oxford, 1980.
- Bosworth, A.B., *A Missing Year in the History of Alexander the Great*, în *Journal of Hellenic Studies*, Nr. 106, 1981, p. 17-39.
- Bosworth, A.B., *Alexander and Ammon* în *Greece and the Ancient Mediterranean in History and Prehistory*, ed. K. Kinzl, Berlin, 1977, p. 51-75.
- Bosworth, A.B., *Alexander and the East. The Tragedy of Triumph*, Oxford, 1996.
- Bosworth, A.B., *Alexander and the Iranians*, în *Journal of Hellenic Studies*, Nr. 100, 1980, p. 1-21.
- Bosworth, A.B., *Alexander the Great and the Decline of Macedon*, în *Journal of Hellenic Studies*, Nr. 106, 1986, p. 1-12.
- Bosworth, A.B., *Alexander, Euripides and Dionysos: The Motivation for Apotheosis* în *Transitions to Empire: Essays in Honor of E. Badian*, ed. W.Wallace și E.M. Harris, Norman, 1996, p. 140-166.
- Bosworth, A.B., *From Arrian to Alexander. Studies in Historical Interpretation*, Oxford, 1988.
- Bosworth, A.B., *History and Rhetoric in Curtius Rufus*, în *Classical Philology*, Nr. 78, 1983, p. 150-161.
- Bosworth, A.B., *Macedonian Manpower under Alexander the Great*, în *Ancient Macedonia*, Nr. 4, 1986, p. 115-122.
- Bosworth, A.B., *The death of Alexander the Great: Rumour and Propaganda*, în *Classical Quarterly*, Nr. 21, 1971, p. 112-136.

- Bosworth, A.B., *The Indian Satrapies under Alexander the Great*, în *Antichthon*, Nr. 17, 1983, p. 37-46.
- Studies in the History of Art*, ed. E.N. Borza, Vol. 10, 1982.
- Botvinnik, M.N., *F. Schachermeyr i ego knighi ob Aleksandre* în Schachermeyr, Fritz, *Alexander der Grosse das Problem seiner Persönlichkeit und seines Wirkens*, Viena, 1973 (traducere în rusă de M.N. Botvinnik și B. Funka; redactor responsabil: A.A. Neihardt, Moscova, 1984), p. 366-375.
- Briant, P., *Alexandru cel Mare*, București, 2001.
- Cambridge Ancient History*, ed. D.M. Lewis, J. Boardman, S. Hornblower, M. Ostwald, Ediția a II-a, Vol. VI, Cambridge, 2008.
- Cambridge Ancient History*, ed. J.B. Bury, S.A. Cook, F.E. Adcock, Ediția a II-a, Vol. VI, Cambridge, 1933.
- Capelle, W., *Nearchos* în *PAULYS REAL-ENCYCLOPÄDIE DER CLASSISCHEN ALTERTUMS-WISSENSCHAFT*, Vol. XVI, Stuttgart, 1935, p. 2132 u.
- Carlsen, J., *Alexander the Great (1970-1990)* în *Alexander the Great. Reality and Myth*, ed. J. Carlsen, Roma, 1993, p. 41-52.
- Cary, G., *The Medieval Alexander*, Cambridge, 1956.
- Cawkwell, G.L., *The Deification of Alexander the Great: A Note*, în Ian Worthington, *Ventures Into Greek History: Essays in Honour of N.G.L. Hammond*, Oxford, 1994, p. 293-306.
- Devine, A.M., *A Pawn-Sacrifice at the Battle of the Granicus: The Origins of a Favorite Stratagem of Alexander the Great* în *Ancient World*, Nr. 18, 1988, p. 3-20.
- Devine, A.M., *Grand Tactics at Gaugamela* în *Phoenix*, Nr. 29, 1975, p. 374-385.
- Devine, A.M., *Grand Tactics at the Battle of Issus* în *Ancient World*, Nr. 12, 1985, p. 39-59.
- Devine, A.M., *The Battle of Gaugamela: A Tactical and Source-Critical Study*, în *Ancient World*, Nr. 13, 1986, p. 87-115.
- Devine, A.M., *The Strategies of Alexander the Great and Darius III in the Issus Campaign (333 BC)* în *Ancient World*, Nr. 12, 1985, p. 25-38.
- Green, Peter, *Alexander of Macedon*, Londra, 1974.
- Fuller, J.F.C., *The Generalship of Alexander the Great* Londra, 1958.
- Golubinski, E.E., *Istorija Russkoj Cerkvi*, T. I-II, Moscova, 1900.
- Gudzi, N.K., *Istorija drevnej russkoj literatury*, Moscova, 1956.
- Hamilton, R., *Alexander the Great*, Londra, 1973.
- Hammond N.G.L., *Alexander the Great. King, Commander and Statesman*, Londra, 1989.

- Heckel, W., *The Marshals of Alexander's Empire*, Londra, 1992.
- Jacoby, F., *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Berlin, 1927.
- Jacoby, F., *Kleitarchos* în *PAULYS REAL-ENCYCLOPÄDIE DER CLASSISCHEN ALTERTUMS-WISSENSCHAFT*, Vol. XVI, Stuttgart, 1935, p. 622.
- Kaerst, J., *Eumenes* în *PAULYS REAL-ENCYCLOPÄDIE DER CLASSISCHEN ALTERTUMS-WISSENSCHAFT*, Vol. VI, Stuttgart-Weimar, 1997, pag. 1083.
- Klotz, A., *Pompeius Trogus* în *PAULYS REAL-ENCYCLOPÄDIE DER CLASSISCHEN ALTERTUMS-WISSENSCHAFT*, Vol. XXI, Stuttgart-Weimar, 1951, p. 2300 u.
- Kornemann, Ed., *Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios von Ägypten*, Leipzig, 1935.
- Kroll, W., *Kallisthenes* în *PAULYS REAL-ENCYCLOPÄDIE DER CLASSISCHEN ALTERTUMS-WISSENSCHAFT*, Vol. X, Stuttgart, 1965, p. 1974.
- Kuskov, V.V., *Istorija drevnerusskoj literatury*, Moscova, 2003.
- Lane Fox, R., *Alexander the Great*, Londra, 1973.
- Lihaciov, D.S., *Istorija russkoj literatury X-XII vekov*, Moscova, 1980.
- Oikonomides, A.N., *The Deification of Alexander in Bactria and India* în *Ancient World*, Nr. 12, 1985, p. 69-71.
- Pearson, L., *The Lost Histories of Alexander the Great*, New York, 1960.
- Ranovici, A. B., *Elenismul și rolul său istoric*, București, 1953.
- Rosbach, O., *Aristobulos* în *PAULYS REAL-ENCYCLOPÄDIE DER CLASSISCHEN ALTERTUMS-WISSENSCHAFT*, Vol. II, München, 1895, 908 u.
- Schachermeyr, F., *Alexander in Babylon und die Reichsordnung nach seinem Tode*, Viena, 1970 (traducere în rusă de M.N. Botvinnik și B. Funka; redactor responsabil: A.A. Neihardt, Moscova, 1984).
- Schwartz, Ed., *Appianus* în *PAULYS REAL-ENCYCLOPÄDIE DER CLASSISCHEN ALTERTUMS-WISSENSCHAFT*, Vol. II, München, 1895, p. 216.
- Sobolevski, A.I., *Drevnij cerkovnoslavjanskij jazyk. Fonetika*, Moscova, 1891.
- Stoneman, R., *Alexander the Great*, Londra-New York, 1997.
- Suceveanu, Al., *Alexandru cel Mare*, Bucuresti, 1993.
- Tarn, W.W., *Alexander the Great*, Vol. I-II, Cambridge, 1948.
- Tvorogov, O.V., *Drevnerusskie hronografy*, Leningrad, 1975.
- Wirth, G., *Arrianus*, în *Der Kleine Pauly*, Vol. I, Stuttgart, 1979, p. 606.
- Wirth, G., *Studien Zur Alexandergheschichte*, Darmstadt, 1985.

Ziegler, K., *Ptolemaios Lagos* în *PAULYS REAL-ENCYCLOPÄDIE DER CLASSISCHEN ALTERTUMS-WISSENSCHAFT*, Vol. XXIII, München, 1959, p. 1603.

2.2. Lucrări speciale

Adrianova-Peretj, V.P., *Osnovnye zadači izučenija drevnerusskoj literatury v issledovanijah 1917-1947 gg* în *Trudy Otdela Drevnej Russkoj Literatury*, T. VI, Moscova-Leningrad, 1948, p. 5-15.

Anderson, A.R., *Alexander and the Caspian Gates* în *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Nr. 59, 1928, 130-163.

Anderson, Andrew R., *Alexander's Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations*, Cambridge, Massachusetts, 1932.

Bouriant, U., *Fragments d'un roman d'Alexandre, en dialecte thebain* în *Journal Asiatique*, T. 10, 1887, p. 1-38.

Brabici, V.M., *Ob ohranitel'nom naznačenii grifonov na monetah Pantikapeja IV v. do n.e.* în *Kratkie Soobščeniya o Dokladah i Polevyh Issledovanijah Instituta Arheologhii*, Nr. 9, 1959, 90-96.

Budge, E.A.W., *Syriac book of Medicines*, Vol. II, Londra, 1913.

Cartoian, N., *Cărțile populare în literatura românească*, București, Vol. I, 1974.

Ceaadaev. Žizni i myšlenie, ed. M. Gherșenzon, Sankt-Petersburg, 1908.

Ceaev, N.S., „*Moskva – Tretij Rim*” v *političeskoj praktike moskovskogo gosudarstva XVI veka* în *Istoričeskie zapiski*, T. XVII, Moscova, 1945.

Chekin, L.S., *Christian of Stavelot and the Conversion of Gog and Magog. A Study of Ninth-Century Reference to Judaism Among the Chazars* în *Russia Medievalis*, T. IX, Nr.1, 1997, p. 13-35.

Costandachi, A., *Imaginea lui Alexandru cel Mare în tradiția folclorică și literară din spațiul cultural rus în secolele al XI-lea – al XVIII-lea*, în *Lucrările sesiunii naționale a doctoranzilor în istorie*, Ediția I, Oradea, 2009, p. 168-180.

Demin, A.S., *O hudožestvennosti drevnerusskoj literatury*, Moscova, 1998.

Demkova, N.S., *Zaimstvovanija iz „Zadonščiny” v tekstah Rasprostranenoj redakcii „Skazaniya o Mamaevom Poboišče* în *„Slovo o polku Igoreve” i pamjatniki Kulikovskogo cikla*, Moscova, 1966, p. 265-440.

- Dmitriev, L.A., *Miniatjurny Skazaniya o Mamaevom pobojšče* în *Trudy Otdela Drevnej Russkoj Literatury*, T. XXII, 1966, p. 239-264.
- Dunlop, D.M., *The History of the Jewish Khazars*, Princeton University Press, 1954.
- Düring, I., *Aristotle in the Ancient Biographical Tradition*, Göteborg, 1957
- Estestvennonaučnye predstavlenija drevnej Rusi*, ed. R.A. Simov, Moscova, 1978.
- Florovski, A., *Historical Studies in Soviet Russia* în *SEER*, Vol. 13, 1934-1935, p.457-469.
- Florovski, A., *The Work of Russian Emigrés in History (1921-1927)* în *SEER*, Vol. 8, 1928, p. 216-219.
- Goukowski, P., *Essai sur les origines du mythe d'Alexandre*, Vol. I, Nancy, 1978.
- Granstrem, E.E.; Cerniševa, T.N., *Aleksandr Makedonskij i vračeval'nye molitvy* în *Literatura i iskusstvo v sisteme kul'tury*, Moskova, 1988, p. 64.
- Grignaschi, M., *L'Origine et les métamorphoses du Sirr al- asrār'* în *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*, Vol. XLIII, Paris, 1977, p. 7-112.
- Hitrov, M.I., *Aleksandr Nevskij – Velikij Knjaz'*, Sankt-Petersburg, 1992.
- Horoškevici, A.L., *Russko-slavjanske svjazi konca XV – načala XVI v. i ih roli v stanovlenii nacional'nogo samoznanija Rossii* în *Istorija, kul'tura, etnografija i fol'klor slavjanskih narodov*. VII Meždunarodnyi s'jezd slavistov. Doklady soverskoj delegacii), Moscova, 1973, p. 411-412.
- Isoaho, M., *The Image of Aleksandr Nevskiy in Medieval Russia*, Leiden-Boston, 2006.
- Istrin, V.M., *Istorija Serbskoj Aleksandrii v russkoj literature*, Odessa, 1909.
- Istrin, V.M., *Očerki istorii drevnerusskoj literatury domoskovskogo perioda 11-13 vv.*, Petrograd, 1922.
- Istrin, V.M., *Skazanie ob Indejskom Carstve* în *Drevnosti*, Vol. I, Moscova, 1895, p. 1-75.
- Jagič, V., *Život Aleksandra Velikoga* în *Starine*, T.III, 1871, 203-331.
- Jones, W.R., *The Image of the Barbarian in Medieval Europe* în *Comparative Studies in Society and History*, Vol.13, Nr. 4, Octombrie 1971, p. 376-407.
- Kalibanov, A.I., *Reformacionnye dviženija v Rossii v XIV – pervoj polovine XV vv*, Moscova, 1960.
- Karpov, A.V., *Jazyčestvo, hristijanstvo, dvoeverie: religioznaja žizn' Drevnej Rusi v IX-XI vekah*, Sankt-Petersburg, 2008.
- Kazakova, N.A.; Lurie, I.S., *Antifeodalnye eretičeskie dviženija na Rusi XIV – načalo XVI veka*, Moscova-Leningrad, 1955.
- Kliucevski, V.O., *Sočinenija v vos'mi tomah*, T. VIII, Moscova, 1959.

- Dmitriev, L.A., *Miniatjurny Skazaniya o Mamaevom poboišče* în *Trudy Otdela Drevnej Russkoj Literatury*, T. XXII, 1966, p. 239-264.
- Dunlop, D.M., *The History of the Jewish Khazars*, Princeton University Press, 1954.
- Düring, I., *Aristotle in the Ancient Biographical Tradition*, Göteborg, 1957
- Estestvennonaučnye predstavlenija drevnej Rusi*, ed. R.A. Simov, Moscova, 1978.
- Florovski, A., *Historical Studies in Soviet Russia* în *SEER*, Vol. 13, 1934-1935, p.457-469.
- Florovski, A., *The Work of Russian Emigrés in History (1921-1927)* în *SEER*, Vol. 8, 1928, p. 216-219.
- Goukowski, P., *Essai sur les origines du mythe d'Alexandre*, Vol. I, Nancy, 1978.
- Granstrem, E.E.; Cernîșeva, T.N., *Aleksandr Makedonskij i vračeval'nye molitvy* în *Literatura i iskusstvo v sisteme kul'tury*, Moskova, 1988, p. 64.
- Grignaschi, M., *L'Origine et les métamorphoses du Sîrr al- asrâr'* în *Arhives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*, Vol. XLIII, Paris, 1977, p. 7-112.
- Hitrov, M.I., *Aleksandr Nevskij – Velikij Knjaz'*, Sankt-Petersburg, 1992.
- Horoškevici, A.L., *Russko-slavjanskije svjazi konca XV – načala XVI v. i ih roli v stanovlenii nacional'nogo samoznanija Rossii* în *Istorija, kul'tura, etnografija i fol'klor slavjanskih narodov*. VII Meždunarodnyi s'jezd slavistov. Doklady sovetskoj delegacii), Moscova, 1973, p. 411-412.
- Isoaho, M., *The Image of Aleksandr Nevskiy in Medieval Russia*, Leiden-Boston, 2006.
- Istrin, V.M., *Istorija Serbskoj Aleksandrii v ruskoj literature*, Odessa, 1909.
- Istrin, V.M., *Očerki istorii drevnerusskoj literatury domoskovskogo perioda 11-13 vv.*, Petrograd, 1922.
- Istrin, V.M., *Skazanie ob Indejskom Carstve* în *Drevnosti*, Vol. I, Moscova, 1895, p. 1-75.
- Jagić, V., *Život Aleksandra Velikoga* în *Starine*, T.III, 1871, 203-331.
- Jones, W.R., *The Image of the Barbarian in Medieval Europe* în *Comparative Studies in Society and History*, Vol.13, Nr. 4, Octombrie 1971, p. 376-407.
- Kalibanov, A.I., *Reformacionnye dviženija v Rossii v XIV – pervoj polovine XV vv*, Moscova, 1960.
- Karpov, A.V., *Jazyčestvo, hristijanstvo, dvoeverie: religioznaja žizn' Drevnej Rusi v IX-XI vekah*, Sankt-Petersburg, 2008.
- Kazakova, N.A.; Lurie, I.S., *Antifeodalnye eretičeskie dviženija na Rusi XIV – načalo XVI veka*, Moscova-Leningrad, 1955.
- Kliucevski, V.O., *Sočinenija v vos'mi tomah*, T. VIII, Moscova, 1959.

- Kucikin, V.A., *Dmitrij Donskoj i Serghij Radonejskij v kanun Kulikovskoj bitvy în Cerkov', občestvo i gosudarstvo v feodal'noj Rossii*, red. A.I. Klivanov, Moscova, 1990, p. 103-126.
- Kuzmina, V.D., *Rycarskij roman na Rusi*, Moscva, 1963.
- Lihaciov, D.S., *Čelovek v literature Drevnej Rusi*, Moskova, 1970.
- Lihaciov, D.S., *Nekotorye zadači izučenija vtorogo južnoslavjanskogo vlijanija v Rossii*, Moscova, 1958.
- Lurie, I.S., *Ideologičeskaja bor'ba v ruskoj publicistike konca XV – načalo XVI veka*, Moscova-Leningrad, 1960.
- Lurie, I.S., *Literaturnaja i kul'turno-prosvetitel'naja dejatel'nost' Efrosina v konce XV v* în *Trudy Otdela Drevnej Russkoj Literatury*, T. XVII, 1971, p. 130-169.
- Lurie, I.S., *Srednevekovyj roman ob Aleksandre Makedonskom v ruskoj literature XV v.*, în *Aleksandrija*, 1965, p.145-168.
- Magoun, F.P., *A Prague Epitome of the Historia de Preliis Alexandri Magni (Recension P?)* în *Harvard Studies and Notes in Philology and Literature*, T. XVI, Cambridge, Massachusetts, 1934, p. 119-144.
- Manzalaoui, M., *The Pseudo-Aristotelian Kitāb Sirr al-asrār': Facts and Problems'* în *Oriens*, Vol. 23-24, 1970-1971, p. 146-257.
- Mavrogordato, J., *Digenes Akrites*, Ed. J. Mavrogordato, Oxford, 1999.
- Merkelbach, R., *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, Ediția I, München, 1954; Ediția a II-a, München, 1977.
- Milkov, V.V., *Osmyslenie istorii v Drevnej Rusi*, Snakt-Petersburg, 2000.
- Novakovič, St., *Pripovetka o Aleksandru Velikom*, Belgrad, 1878.
- Orlov, A.S., *O nekotoryh osobennostjah stilja velikoruskoj beletristiki XVI-XVII vv.* în *Izvestija po Russkomu Jazyku i Slovesnosti Akademii Nauk*, T. XIII, cartea 4, 1908, p. 344-379.
- Petrov, A.E., „*Aleksandrija Serbskaja*” i „*Skazanie o Mamaevom poboišče*” în *Drevnjaja Rus'*, Nr. 2(20), Iunie 2005, p. 54-64.
- Pfister, F., *Der Alexanderroman des Archipresbyters Leo* în *Sammlung mittellateinischer Texte*, Nr. 4, Heidelberg, 1913, p. 14-19.
- Pfister, F., *Kleine Schriften zum Alexanderroman*, Meisenheim am Glan, 1976.
- Porter, J.I., *Reception Studies: Future Prospects* în *A Companion to Classical Reception*, ed. L. Hardwick, Ch. Stray, Blackwell Publishing, 2008, p.469-482.
- Propp, V., *Russkie agrarnye prazdniki*, Moscova, 2006.

- Rîbakov, B.A., *Jazyčeskaja simbolika russkih ukrašenij XII v* în *I Migdzynarodowy Kongress Archeologii Slowianskiej*, T. V, Varşovia, 1965, p. 352-374.
- Rîbakov, B.A., *Jazyčestvo drevnih slavjan*, Moscova, 1981.
- Rîbakov, B.A., *Russkoe prikladnoe iskusstvo X-XIII vekov*, Leningrad, 1971.
- Ross, D.J.A., *Letters of Alexander* în *Classica et Medievalia*, T. XIII, 1952, p. 38-58.
- Rozenfeldt, R.L., *Krasnye moskovskie izrascy* în *Pamjatniki Kul'tury*, Nr. 3, 1961.
- Ryan, W.F., *Aristotle in Old Russian Literature* în *The Modern Language Review*, Vol, 63, Nr. 3, 1968, p. 650-658.
- Ryan, W.F., *The Bathhouse at Midnight: an historical survey of magic and divination in Rusia*, Pansylvania State University Press, 1999.
- Ryan, W.F., *The Old Russian Version of the Pseudo-Aristotelian Secreta Secretorum* în *The Slavonic and East European Review*, Vol. 56, 1978, p. 242-260.
- Ryan, W.F., *The Onomantic Table in the Old Russian Secreta Secretorum* în *SEER*, Vol. 49, 1971, p. 603-606.
- Sîniţîna, N.V., *Tretij Rim. Istoki i evoljucija russkij srednevekovoj koncepcii (XV-XVI vv)*, Moscova, 1998.
- Sobolevski, A.I., *Južnoslavjanskoe vlijanie na ruskuju pismennosti v XIV-XV vv.*, Sankt-Petersburg, 1894.
- Sobolevski, A.I., *Perevodnaja literatura Moskovskoj Rusi XIV-XVII vv.*, Sankt-Petersburg, 1903.
- Speranski, M.N., *Iz istorii otrečennyh knig. Aristotelevy vrata, ili Tajnaja Tainyh*, Sankt-Petersburg, 1908.
- Speranski, M.N., *Iz istorii rusko-slavjanskih svjazej*, Moscova, 1960.
- Stoneman, R., *Alexander the Great in Life and Legend*, New Haven-Londra, 2008.
- Stoneman, R., *Primary Sources from the Classical and Early Medieval Periods* în *A Companion to Alexander Literature in the Middle Ages*, ed. Z. David Zuwiyya, Leiden-Boston, 2011, p.1-21.
- Şambinago, S.K., *Povesti o Mamaevom poboišče* în *Soobščeniya Otdelenija Russkogo Jazyka i Slovesnosti Rosijskoj Akademii Nauk*, T. LXXXI, Sankt-Petersburg, 1906, p. 243-253.
- Şohin, V.K., *Drevneaja Indija v kul'ture Rusi (XI-seredina XV v.)*, Moscova, 1988.
- Vagner, G.K., *Grifon vo vladimiro-suzdal'skoj fasadnoj arhitekture* în *Sovetskaja Arheologhija*, Nr.3, 1962, p. 78-90.
- Vaneeva, E.I., *O edinom proishojdenii russkih spiskov Serbskoj Alexandrii* în *Trudy Otdela Drevnej Russkoj Literatury*, T. XXXIV, 1979, p. 152-161.

Veršinski, A.N., *Russkaja Aleksandrija. Srednivekovaja Rus' i Aleksandr Nevskij*, Sankt-Petersburg, 2008.

Veselovski, A.N., *Iz istorii romana i povesti*, Ediția I, Sankt-Petersburg, 1886.

Zabelin, I.E., *Gosudarev dvor ili dvorec*, Moscova, 1990.

Zguta, R., *The Aristotelevy vrata as a Reflection of Judaizer Political Ideology* în *Jahrbucher für Geschichte Osteuropas*, Vol. 26, 1978, p. 1-10.